

UOT 811.1/8

ELNAZ ƏLİYEVƏ*

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ ƏDATLAR VƏ ONLARIN
AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İFADƏ VASİTƏLƏRİ

Məqalə müasir ingilis və Azərbaycan dillərində mövcud olan köməkçi nitq hissələrindən biri ədatlardan bəhs edir. Hər iki dilində ədatlar tarixən müstəqil, əsas nitq hissələrindən inkişaf etmişdir. Bu dillərdə ədatlar sözüün və cümlənin təsir gücünü qüvvətləndirməklə, müxtəlif münasibərlərin ifadəçisi kimi özünü göstərir. Ona görə ingilis dilindəki ədatlar Azərbaycan dilində əsasən müvafiq ədatlar vasitəsilə ifadə olunur. Digər köməkçi nitq hissələri kimi ədat da cümlədə müstəqil sintaktik funksiya daşımır, leksik mənası yoxdur, hər hansı suala cavab vermir.

Məqalədə ədatların növləri, cümlədə yeri və Azərbaycan dilinə ifadə vasitələri məsələlərinə də aydınlıq gətirilmişdir.

Açar sözlər: Ədatlar, köməkçi nitq hissələri, əsas nitq hissələri, qüvvətləndirici ədatlar, məhdudlaşdırıcı ədatlar, bağlayıcı ədatlar, tamamlayıcı ədatlar, inkar ədatları

Müasir ingilis dilində mövcud olan köməkçi nitq hissələrindən biri də ədatdır. İngilis dilində ədatlar müstəqil nitq hissələrinin köməkçi nitq hissələrinə keçməsi prosesində yaranmışdır. Digər köməkçi nitq hissələri kimi ədat da cümlədə müstəqil sintaktik funksiya daşımır, leksik mənası yoxdur, hər hansı suala cavab vermir. Ədatlar cümlədə ancaq bir vəzifə daşıyır: aid olduğu sözü və ya söz birləşməsini digər sözlərdən ayırmaq və daha qabarıq nəzərə çatdırmaq. Ədatlar cümləyə müxtəlif cəhətdən məna incəlikləri verir, ifadənin səliştləşməsinə və fikrin məntiqi qurulmasına xidmət edir [1].

Müasir ingilis dilində işlədilən ədatları mənalılarına görə nisbi də olsa aşağıdakı qruplara bölmək olar:

1. qüvvətləndirici ədatlar (just, only, yet, still);

We had yet another discussion. These days we have been working with still greater efficiency.

My watch is quite right. I've said exactly what I mean.

They did not even know that he was married.

Qüvvətləndirici ədatlar simply, still, yet emosional-ekspressiv çalar ifadə edən ədatlardır.

Qüvvətləndirici ədatlar (Intensifying particles)	Məhdudlaşdırıcı ədatlar (Limiting particles)	Bağlayıcı (birləşdirici) ədatlar (Connecting particles)	Tamamlayıcı (əlavəedici) ədatlar (Additive particle)	İnkar ədatları (Negative particles)
<i>simply</i> <i>just</i> <i>only</i> <i>yet</i> <i>quite</i> <i>even</i> <i>still</i> <i>exactly</i> <i>right</i> <i>precisely</i>	<i>just</i> <i>but</i> <i>alone</i> <i>merely</i> <i>solely</i> <i>barely, etc.</i>	<i>too</i> <i>also</i> <i>as well</i> <i>either</i>	<i>else</i>	<i>no</i> <i>not</i> <i>never</i>

Bu qrupa daxil olan ədatlar aid olduqları sözlərin və ya söz birləşmələrinin, və ya da bütünlüklə cümlənin mənasını qüvvətləndirir, xüsusi keyfiyyəti başqalarına nisbətən daha qabarıq nəzərə çapdırır.

Simply ədatı adətən xəbərlə bağlıdır və simply zərfindən fərqli olaraq xəbərdən sonra deyil, xəbərdən əvvəl gəlir və ya onun bir hissəsi kimi işlənir. [2]

You simply must see the play. That is simply not true.

I couldn't let her live in those circumstances –I simply couldn't.

– Mən onun o şəraitdə yaşamağına dözə bilmirdim. Sadəcə olaraq, dözə bilmirdim. He simply could not speak. – Sadəcə olaraq o danışa bilmirdi.

she simply laughed at them. – Sadəcə olaraq o onlara güldü.

Simply ədatı Azərbaycan dilinə sadəcə, sadəcə olaraq sözləri ilə tərcümə olunur. [1]

Bəzi qrammatiklər the artiklının da ədat kimi işləmə bildiyini düşünürlər. M.Swam yazır: “Biz müqayisə dərəcələri ilə the...the işlədərək iki şeyin, iki kəmiyyətin eyni dərəcədə dəyişdiyini və bir-biri ilə bağlı olduğunu göstərə bilərik.” Budaq cümlələrdə söz sırası aşağıdakı kimi olur: the+müqayisə dərəcəsində ifadə + mübtədə + fel.

The older I get the happier I am.

The more we study, the more we learn.

Belə cümlələrdə more isimlə də işlənmə bilər:

The more money he makes, the more useless things he buys. [3]

The ədatı digər qüvvətləndirici all ədatından sonra da işlənmə bilər.

All the deeper investigation came to nothing.

İngilis dili üçün spesifik olan bu ədat Azərbaycan dilinə nə qədər, ...o qədər, daha, bir o qədər, lap və bu kimi ifadələrlə tərcümə edilə bilər.

The more he thought, the more wretched his situation became.

– O, bu barədə nə qədər çox fikirləşirdisə, gələcək ona bir o qədər dəhşətli görünürdü.

Still və yet ədat kimi işləndikdə nəyinsə dərəcəsinin artıq olduğunu vurğulamaq üçün müqayisə dərəcəsində işlənmiş sifətdən əvvəl gəlir.

The next day was still warmer. You can manage to get two tickets that's still better. It is a recent and yet more in probable theory.

Qüvvətləndirici ədat even Azərbaycan dilinə hətta, da, də ədatları vasitəsilə tərcümə edilir.

Even the women were aroused to action.

Just qüvvətləndirici ədat kimi xəbərə aid olur və bu ədat tez-tez əmr cümlələri ilə işlənir:

Just listen to me. We were just about to start our journey.

Just, exactly, precisely, right ədatlarına münasibət müxtəlifdir. Bəzi mənbələrdə bu ədatlar ayrıca bir qrupa daxil edilmiş və dəqiqləşdirici ədatlar kimi təqdim olunmuşdur. Digər mənbələrdə isə ədatların dəqiqləşdirici deyilən bir növü qeyd olunmamış, just, exactly, precisely, right ədatları isə qüvvətləndirici ədatlar kimi təsnif olunmuşdur. Just, exactly, precisely, right ədatları aid olduğu sözün və ya ifadənin mənasını müəyyən etməyə, dəqiqləşdirməyə xidmət edir. Bu ədatlar Azərbaycan dilinə daha çox məhz, daha, lap ədatları vasitəsilə tərcümə edilir.

[4]

Only qüvvətləndirici ədat kimi ümumiyyətlə if bağlayıcısı ilə işlənir və bütün cümləyə aid olur:

If only she were here, I should speak to her now.

If only I had seen her yesterday, I should have told her everything.

2. məhdudlaşdırıcı ədatlar: only, just, but, alone, merely, solely, barely, etc;

I only wanted to ask you the time. He barely acknowledged the young fellow's salute. I

want you to be happy and it is solely for this reason that I insist on your doing it.

Only ədatı bir qayda olaraq, aid olduğu sözdən əvvəl və mümkün qədər ona yaxın durur, məsələn:

Only Mary passed in French. (= no one else passed)

Mary only passed in French. (=passed but did not get honours)

Mary passed in French only. (= passed in no other subject)

Alone ədatı çox vaxt mübtəda funksiyasında işlənmiş sözə aid olur.

John alone was left before the bedside.

Merely ədatı isə xəbərlə sıx əlaqəlidir və adətən not inkar ədatından sonra işlənir.

It was not merely a job, but a way of life.

Just məhdudlaşdırıcı ədat kimi adətən saylardan əvvəl və say, miqdar mənasında işlənən digər nitq hissələri ilə də işlədilir:

The man gave the boy just 3 dollars. He gave me just a little.

Məhdudlaşdırıcı ədatlar Azərbaycan dilinə çox zaman “yalnız”, “təkcə” sözləri kimi tərcümə olunur.

3. Bağlayıcı (birləşdirici) ədatlar: too, also, as well, either;

Too, also, as well nəqli və sual cümlələrdə, either isə inkar cümlələrdə işlənir.

John's face also wore a pleasant look. I like you as well.

I don't like him either. James was silent. Tom was silent, too.

(Tom, too, was silent).

Too ədatı ya bilavasitə aid olduğu sözdən sonra, ya da cümlənin lap sonunda durur, məsələn:

The police agreed with it too. But he too had something in his mind and was not easy in his manner.

Also ədatı felin şəxs formasından sonra, cümlədə bir neçə köməkçi fel olduqda birincidən sonra, bəzən isə cümlənin sonunda durur.

Yes, this was also the end of Cape Town and its bustling and exciting stream of life. When he looked back, the woman had vanished also.

Bu ədatlar Azərbaycan dilinə çox zaman həmçinin, da, də ədatları ilə tərcümə olunur.

4. Tamalayıcı (əlavəedici) ədat: else;

Tamalayıcı else ədatı müşayiət etdiyi sözlərə xüsusi məna verir, həm də hər hansı bir predmetə işarə öz-özünə deyil, əvvəlcədən adı çəkilmiş, göstərilmiş bir şeyin tamamlayıcısı kimi işlənir.

Else tək işlənmiş, qeyri-müəyyən, sual və inkar əvəzlilikləri ilə müşayiət olunur: nothing else, something else, anything else, one else, somebody else, anybody else. Azərbaycan dilinə bu ədat müşayiət edən sözlərdən asılı olaraq müxtəlif cür tərcümə edilir.

He is stronger than anybody else.

What else would you like to say?

Tamamlayıcı else ədatına münasibət müxtəlifdir. Bəzi mənbələrdə bu ədat also, too ədatları ilə bir qrupa daxil edilmiş və birlikdə bağlayıcı ədatlar (Connective Particles) kimi təqdim olunmuşdur. [5]

5. İnkar ədatları: no, not, never;

Not ədatını Azərbaycan dilinə -ma, -mə inkar şəkilçisi və deyil sözü vasitəsilə tərcümə etmək olar.

I did not see him again for nearly a week. – Təxminən bir həftə onu görmədim.

They were not to see each other that evening. – Həmin axşam onlar görüşəsi deyildilər. Never, not ədatları Azərbaycan dilinə heç, heç bir, heç nə sözləri ilə də tərcümə edilir.

	Ədat		Zərf		
Simply	It is <i>simply</i> terrible.		They were living <i>simply</i> and honestly.		
Too	She knows English <i>too</i> .		The task was <i>too</i> difficult.		
Only	ədat		sifət		
	I have <i>only</i> two letters to send.		She is the <i>only</i> child in the family.		
Even	I can't cook. I can't <i>even</i> boil an egg.		I could't remember those <i>even</i> numbers on the wall.		
Right	You are coming <i>right</i> out into life, facing it all.		He is <i>right</i> .		
Exactly	He always said <i>exactly</i> what he thought.		She knew <i>exactly</i> what she thought about the others.		
Just	ədat		zərf		sifət
	You are <i>just</i> the person I need.		He has <i>just</i> left the room.		He is a <i>just</i> man.
Never	ədat		zərf		nida
	That will <i>never</i> do.		I have <i>never</i> been abroad.		He ate the whole turkey – <i>Never!</i>
Still	ədat		zərf		feil
	These days we have been working with <i>still</i> greater efficiency		Do you still live here?		She could not <i>still</i> the child.
Either	ədat		əvəzlik		
	"I don't advise you to go close to this cage, <i>either</i> " he said.		Give me a pen or a pencil. <i>Either</i> will do.		
But	ədat	zərf	isim	bağlayıcı	sözünü
	She has <i>but</i> one child.	I don't think we'll manage it. Still, we can <i>but</i> try.	It is your duty to do it, so let's have no <i>but</i> about it.	I looked at her attentively <i>but</i> she paid no heed to me.	We had nothing <i>but</i> trouble with this car.

Not a word of explanation or regret. – Heç bir səbəb göstərmir, heç nəyə təəssüflənmir.
 Not a sound. – Heç bir səs. Not a thing. – Heç bir işim yoxdur.

Not inkar ədatı bağlayıcı, modal və köməkçi fellərdən sonra, qalan hallarda isə aid olduğu sözdən, yaxud tərkibdən əvvəl durur. Cümlədə bir neçə köməkçi fel olarsa not birinci feldən sonra durur:

I shall not have written the letter by that time tomorrow.

Müqayisə dərəcəsində olan no sözünü də inkarlıq bildirən ədatlar qrupuna aid edirlər. No inkarlıq ədatı no əvəzliyindən fərqlidir. Əgər no sifət və zərflərdən əvvəl işlənirsə ədatdır. He is no better today.

The morning was no better. –Açılan səhər heç bir sevinc gətirmədi. Never ədatı cümlədə inkarlığı ifadə etmək, vurğulamaq üçün not ədatının əvəzinə işlədilir.

I never knew that you had a twin sister (= didn't know until now).

Someone might find out and that would never do (=that is not acceptable).

I told my boss what I exactly thought of her. You never did (=Surely you didn't). Never fear. (=Don't worry).

Bəzi mənbələrdə to ədatı formadüzəldici ədat kimi təqdim olunmuşdur. Bu ədat vasitəsilə felin məsdər forması düzəldilir: to read, to count, to talk və s. Bu ədat Azər-baycan dilində -maq, -mək şəkilçilərinə uyğun gəlir. [2]

Müasir ingilis dilində mövcud olan ədatların əksəriyyəti zərf və bağlayıcılarla omonim olaraq işlədilir. Belə hallarda bu və ya digər sözün hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirmək üçün onun cümlədəki roluna, məna və vəzifələrinə fikir vermək lazımdır. Müasir ingilis dilində mövcud olan else, solely və merely sözləri digər nitq hissələri ilə omonimlik təşkil etmir. Yerdə qalan ədatlar hansı nitq hissələrindən inkişaf edib ayrılıbsa, həmin nitq hissələri ilə də omonim işlənir. Zərfdən əmələ gələn just, still, never, simply, precisely, yet, exactly ədatlarını, əvəzlilərdən əmələ gələn all, either ədatlarını, sifətdən inkişaf edən only, right, even ədatlarını, bağlayıcılardan əmələ gələnlərdə but ədatını misal göstərmək olar. [6]

Məsələn too, simply, never, still sözləri həm zərf, həm də ədat, but sözü həm bağlayıcı, sözünü, isim, zərf, həm də ədat kimi işlənə bilər.

Ədatların bəziləri coxmənaldır, məsələn only, just. Onlar həm qüvvətləndirici, həm də məhdudlaşdırıcı ədat kimi işlənə bilər.

That's just his way of talking. (Məhdudlaşdırıcı ədat)

Why, I think, that's a terrible price to ask for it, just awful. (Qüvvətləndirici ədat)

French people only come to England to make money. (Məhdudlaşdırıcı ədat)

If only there were a joyful future to look forward to. (Qüvvətləndirici ədat)

Müasir ingilis dilində ədat sözün və cümlənin təsir gücünü qüvvətləndirməklə, müxtəlif münasibətlərin ifadəçisi kimi özünü göstərir. Ona görə də ingilis dilindəki ədatlar Azərbaycan dilində əsasən müvafiq ədatlar vasitəsilə ifadə olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. C. Yeganə, İngilis dilində köməkçi nitq hissələri və onların Azərbaycan dilində ifadə vasitələri, avtoreferat, Bakı: 2010, 21s.2. Edison I. Hajiyev., The Status of Particles in Modern English, International journal of computers Issue 4, Volume 2, 2008
3. M. Swan. Practical English Usage. 3rd edition. London: Oxford University Press, 2005, 658 pages.
4. Musayev; İngilis dilinin qrammatikası: Ali məktəb tələbələri üçün dərslik / elmi red. Z. N. Verdiyeva. Bakı: Maarif, 1979, 359 s.
5. V.L. Kaushanskaya, S.E. Svirskaya F.Ya. Tsirlina, R.L. Kovner, O.N. Kozhevnikova, E.V. Prokofieva, Z.M. Raines., - A Grammar of the English Language., Published 1996 by Leningrad: Prosveshcheniye 1996. Hardcover, 320 pages
6. <https://ogtayismayilzada.wordpress.com/category/ingilis-dili-english-language/>

**Naxçıvan Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: elnazela@gmail.com*

Elnaz Aliyeva

Particles in modern english and ways of their expression in Azerbaijani

The article deals with the particles, one of the structural parts of speech available in both modern English and Azerbaijani languages. In both languages, particles have historically developed from notional parts of speech. In these languages, particles acts as an expression of various relationships, enhancing the power of words and sentences. Because of this, particles in English are expressed in Azerbaijani mainly through the relevant items. Like other structural parts of speech, particles also don't have a syntactical function in the sentence, don't have any lexical meaning and don't answer any questions.

In the article it is also clarified the types of particles, their place in the sentence and means of expression in Azerbaijani.

Keywords: Particles, structural parts of speech, notional parts of speech, intensifying particles, limiting particles, connecting particles, additive particles, negative particles.

Эльназ Алиева

Частицы в современном английском языке и пути их выражения на Азербайджанском языке

В статье рассматриваются частицы, одна из вспомогательных частей речи, доступная как на современном английском, так и на азербайджанском языках. В обоих языках частицы исторически развивались из условных частей речи. В этих языках частицы действуют как выражение различных отношений, усиливая силу слов и предложений. Из-за этого частицы на английском языке выражаются на азербайджанском в основном через соответствующие пункты. Как и другие структурные части речи, частицы также не имеют синтаксической функции в предложении, не имеют никакого лексического значения и не отвечают на любые вопросы.

В статье также уточняются типы частиц, их место в предложении и способы выражения на азербайджанском языке.

Ключевые слова: Частицы, вспомогательные части речи, условные части речи, интенсифицирующие частицы, ограничивающие частицы, соединяющие частицы, аддитивные частицы, отрицательные частицы.

(Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Firudin Rzayev tərəfindən təqdim edilmişdir)

**Daxilolma: İlkin variant 22.02.2020
Son variant 19.03.2020**